

Η πανεπιστημιακή διδασκαλία της ιστορίας

Στη συζήτηση συμμετείχαν οι ιστορικοί
ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΡΤΙΛΗΣ,
ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ
και ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ.

Από τη συντακτική επιτροπή των Σ.Θ. συμμετείχαν
ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΥΡΤΣΗΣ (ως συντονιστής),
και ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΥΡΤΑΤΑΣ.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ: Η διατύπωση της θέσης, που συχνά συζητιέται στους κύκλους των ειδικών, ότι οι ιστορικές σπουδές στην Ελλάδα είναι προβληματικές, δεν προϋποθέτει ιδιαίτερη γνώση των λεπτομερειών. Με απλούς συλλογισμούς μπορεί κανείς να οδηγηθεί σ' αυτή την άποψη, εάν έχει μια γενική εικόνα της κατάστασης των ελληνικών πανεπιστημίων. Ο διαχωρισμός της ιστορικής έρευνας από την πανεπιστημιακή διδασκαλία και η επικέντρωση της λειτουργίας των τμημάτων που θεραπεύουν την ιστορία στην παραγωγή δασκάλων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ή άλλων δημοσίων υπαλλήλων, προκαλούν επιπλέον προβλήματα.

Στην Ελλάδα έως τώρα δεν είχαμε αυτόνομα ιστορικά τμήματα, αντίστοιχα με αυτά που, κατά κανόνα, υπάρχουν στα περισσότερα ευρωπαϊκά και βορειοαμερικανικά πανεπιστήμια. Το πρώτο Τμήμα Ιστορίας, που ήδη λειτουργεί στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, δεν έχει δώσει ακόμα καρπούς, ώστε να είναι δυνατή η αποτίμηση της συμβολής του.

Η σύνδεση με τη φιλολογία και την αρχαιολογία, γνωστικές κατευθύνσεις που επιβάλλουν μεθοδολογικούς προσανατολισμούς διαφορετικούς απ' αυτούς που κυριαρχούν σήμερα στην ιστορική έρευνα, είναι πάντα καθοριστική για τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η σκέψη των ιστορικών στις Φιλοσοφικές Σχολές.

Βέβαια, υπάρχουν και οι ιστορικοί που δεν προέρχονται από τις Φιλοσοφικές Σχολές και αυτοί που αποκτούν ιστορική μόρφωση από τα ιστορικά μαθήματα που προσφέρονται σε άλλα τμήματα – ιδιαίτερα στα Τμήματα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών και της Παντείου. Και σ' αυτή την περίπτωση όμως, που έχουμε μια αποσύνδεση από τη φιλολογία και την αρχαιολογία, τίθεται το ερώτημα, τι είδους επιστημολογικό υπόβαθρο διαμορφώνεται και ποια πραγματολογική επάρκεια κατοχυρώνεται βάσει αυτών των διαφορετικών γνωστικών συνδυασμών.

Ο ιστορικός λόγος που διαχέεται από το πανεπιστήμιο προς την υπόλοιπη κοινωνία, εφόσον οι δάσκαλοι κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας που τον εκφράζουν είναι στην πλειοψηφία τους άμοιροι της σύγχρονης επιστημονικής παραγωγής της ιστορικής γνώσης, στηρίζει την αναπαραγωγή κοινωνικών προκαταλήψεων και πολιτισμικών στερεοτύπων.

Μπορούμε να ελπίζουμε ότι τα τμήματα αυτά, είτε είναι αυτόνομα ιστορικά τμήματα είτε όχι, θα παράγουν κάποτε κριτικά σκεπτόμενους επιστήμονες, που θα προωθούν ο καθένας με τον τρόπο του την ιστορική γνώση;

Θα είναι κάποτε δυνατόν οι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι να κινητοποιήσουν τους φοιτητές τους σε μια κατεύθυνση κριτικής ιστορικής γνώσης, που θα αντιστοιχεί στις εξελίξεις των τελευταίων 30 χρόνων γύρω από τις διαδικασίες συγκρότησης της νεοελληνικής κοινωνίας;

Γιώργος Β. Δερτιλής: Τα εισαγωγικά που έχω να πω, θα τα διατυπώσω κάπως τηλεγραφικά, αποφεύγοντας, όσο γίνεται, τις γενικότητες και την επανάληψη γνωστών πραγμάτων. Ωστόσο, το περιοδικό αυτό δεν απευθύνεται μόνο στους ιστορικούς και στους πανεπιστημιακούς, αλλά και στο γενικό αναγνωστικό κοινό. Άρα θα πρέπει να θιγούν και ορισμένα ζητήματα που είναι γνωστά σε μας, όχι όμως στο ευρύτερο κοινό.

Θα ξεκινήσω από αυτό που μόλις αναφέρθηκε, για τις γνώσεις και ιδέες που διοχετεύει στην κοινωνία το πανεπιστήμιο, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και οι ιστορικές. Πράγματι, η διοχέτευση γίνεται κυρίως μέσα από τους διαύλους της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης. Οι δάσκαλοι διαμορφώνονται στο πανεπιστήμιο, στις Φιλοσοφικές και Παιδαγωγικές Σχολές. Αλλά και οι άλλες σχολές, όσες διδάσκουν ιστορία, διαμορφώνουν επίσης την ιστορική γνώση ενός μεγάλου αριθμού αποφοίτων. Από αυτούς πολλοί θα ενταχθούν αύριον στα ηγετικά στρώματα της κοινωνίας. Είναι ένα προχωρημένο στάδιο εγκοινωνισμού – και όχι, αν μου επιτρέψετε, «κοινωνικοποίησης».

Πρώτο θέμα: τι είδους γνώση;

Στο παρελθόν, η γνώση αυτή λύγιζε κάτω από ιδεολογικά φορτία βαρύτερα και συμπαγή. Σήμερα, νομίζω ότι τα φορτία είναι κάπως ελαφρότερα και μάλλον ανομοιογενή. Είναι μια κάποια πρόοδος, από την πλευρά των διδασκόντων, που οφείλεται κυρίως στην πολυφωνία, καμιά φορά και στη σύγχυση. Κάτι είναι κι αυτό.

Μικρή πρόοδος, αλλά και μεγάλα προβλήματα: όπως π.χ. ο εθνοκεντρισμός, ο επαρχιωτισμός κ.λπ. Παράδειγμα: σπανίως διδάσκεται η ευρωπαϊκή ιστορία. Και γενικότερα, δεν υπάρχουν στην αγορά ελληνόγλωσσες εκδόσεις σοβαρών βιβλίων ευρωπαϊκής ιστορίας, ούτε καν βασικά έργα υποδομής. Είναι άραγε τυχαίο αυτό;

Δεύτερο θέμα, λοιπόν: Γιατί αυτή η τόσο περιορισμένη πρόοδος και αυτά τα επίμονα προβλήματα στην πα-

νεπιστημιακή διδασκαλία της ιστορίας, και μάλιστα παρά την άνθηση των ιστοριογραφικών ερευνών τα τελευταία χρόνια;

Το βασικό πρόβλημα, νομίζω, είναι το πώς οι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι ανανεώνουν και βελτιώνουν τη δική τους γνώση. Δηλαδή, πρόβλημα έρευνας, αφ' ενός, επιστημονικής ενημέρωσης, αφ' ετέρου.

Πώς μπορεί να υπάρξει στοιχειώδης επιστημονική ενημέρωση χωρίς μεγάλες πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες,

χωρίς συνεχείς επικοινωνίες και ανταλλαγές με ερευνητικά κέντρα, εγχώρια και ξένα;

Από την άλλη πλευρά, η έρευνα είναι, ως γνωστόν, σχεδόν ανύπαρκτη στα ελληνικά πανεπιστήμια. Και για τους λίγους που θέλουν να κάνουν έρευνα, αυτό είναι περίπου αδύνατο. Είναι η γενικότερη κακοδαιμονία των πανεπιστημίων. Εξοντωτικές εξετάσεις, πολλά διοικητικά καθήκοντα, απαράδεκτες συνθήκες εργασίας: προβληματική η συμμετοχή του πανεπιστημιακού στην εξω-πανεπιστημιακή ιστορική έρευνα.

Οι συνθήκες αυτές είναι γνωστές, αλλά αξίζει ν' αναφέρουμε μερικά δείγματα. Πανεπιστημιακή διοίκηση άθλια. Βιβλιοθήκες και αναγνωστήρια ανεπαρκέστατα. Αμφιθέατρα με ακροατήρια εκατοντάδων φοιτητών, αλλά χωρίς μεγάφωνα. Σχολές όπου αναλογούν 200 φοιτητές σε κάθε διδάσκοντα. Κόμματα που δεν αφήνουν τους φοιτητές να αναπτύξουν τον δικό τους ελεύθερο λόγο για τα δικά τους προβλήματα. Κυβερνήσεις που επιμένουν να καταδημαγωγούν εις βάρος γονέων και σπουδαστών, αυξάνοντας τους εισακτέους. Φοιτητές που χαίρονται τη δημαγωγία και την ασκούν ευχαρίστως και οι ίδιοι εις βάρος των συναδέλφων τους. Διδάσκοντες που απουσιάζουν, που δίνουν βαθμούς σε απίστευτα γρά

πτά, που αναλύσκονται στις εκλογές και στις προαγωγές, που δεν θέλησαν ποτέ να συνδικαλιστούν — επειδή, ίσως, συμφέρουν τελικά οι κακές εργασιακές συνθήκες και ο χαμηλότατος μισθός, αφού έτσι δικαιολογείται το παράλληλο και πολύ πιο προσοδοφόρο εξωπανεπιστημιακό επάγγελμα. Και ένα υπουργείο υδροκέφαλο και αρτηριοσκληρωτικό, που εξευτελίζει από καταβολής του κάθε έννοια αυτονομίας των πανεπιστημίων, γιατί απλούστατα δεν ενδιαφέρεται για τον αυτόνομο επιστημονικό λόγο, αλλά για την ιεραρχία της εξουσίας και την ιδεολογία που τη στηρίζει. Έτσι, μέσα στα ιδρύματα, συνυπάρχουν οι πολλοί αλλά ανήμποροι σπουδαστές και διδάσκοντες που δουλεύουν σιωπηρά, σκληρά και αναποτελεσματικά, με τους ολίγους που φωνασκούν και καταστρέφουν αποτελεσματικότητας.

Είπαμε, η έρευνα στο πανεπιστήμιο είναι βασική προϋπόθεση για την εξέλιξη και την ποιότητα της διδασκαλίας, είτε για ιστορία μιλάμε είτε για βιοχημεία. Και η έρευνα είναι αδιανόητη χωρίς παράλληλες μεταπτυχιακές σπουδές. Είναι όμως δημαγωγικό και συνάμα γελοίο να έχουμε προπτυχιακές σχολές με 200 φοιτητές ανά διδάσκοντα και να μιλάμε για μεταπτυχιακές, όπου η αναλογία πρέπει να είναι 5 προς 1.

Το τελευταίο θέμα, που θα 'θελα απλώς να ανοίξω, είναι το θέμα της έρευνας. Μπορεί να συνεχιστεί και κυρίως να επεκταθεί η άνθηση της ιστορικής έρευνας στη χώρα, στην κοινωνία μας, χωρίς επικοινωνία με το πανεπιστήμιο; Νομίζω ότι η άνθηση μπορεί ίσως να συνεχιστεί, όχι όμως να επεκταθεί, ακριβώς επειδή η υποδομή στην έρευνα πρέπει να είναι ευρεία και κατοχυρωμένη θεσμικά, για να μπορέσει να λειτουργήσει μακροχρόνια, με συνεχή σώρευση και βελτίωση. Αλλιώς η άνθηση της έρευνας θα σκοντάψει πάνω στο πρόβλημα των ανθρώπων που δεν θα μπορούν ούτε να ξεκινήσουν ιστορικές σπουδές στην Ελλάδα ούτε να συνεχίσουν τη σταδιοδρομία τους μέσα στην Ελλάδα, συνδυάζοντας την έρευνα, τη διδασκαλία και την επαγγελματική κατοχύρωση.

Βασίλης Κρεμμυδάς: Εγώ θα μιλήσω πρώτα για αυτό που τέθηκε ως γενική ερώτηση, το σχετικό με τη δυνατότητα να αυτονομηθούν οι ιστορικές σπουδές στην Ελλάδα, αρχίζοντας βέβαια από την αυτονόμησή τους στα πανεπιστήμια. Και ας πω το κοινότοπο, για να θερμοανθεί λίγο το κλίμα, ότι η εκπαίδευση είναι το μόνο σπίτι που αρχίζουμε να το χτίζουμε από τη στέγη και όχι από τα θεμέλια· δηλαδή, πρώτα πρέπει να βελτιωθούν τα πανεπιστήμια και μετά οτιδήποτε άλλο, επειδή ακριβώς τα πανεπιστήμια βγάζουν τους δασκάλους ή τους πνευματικούς ηγέτες. Αυτό το είπα γιατί η αυτονόμηση των ιστορικών σπουδών συνδέεται με το ρόλο που παίζει τελικά αυτό που παράγει το πανεπιστήμιο. Το πανεπιστήμιο παράγει επιστήμη ή είναι ένας χώρος όπου παράγεται επαγγελματισμός, όπου κατοχυρώνεται κατά κάποιο τρόπο ο επαγγελματικός προσανατολισμός του φοιτητή. Όλοι ξέρουμε, δεν είναι μυστικό, ότι ο κυριότερος ρόλος του ελληνικού πανεπιστημίου αυτή τη στιγμή είναι να παράγει επαγγελματίες και όχι επιστήμονες, ή δευτερευόντως και επιστήμονες.

Γιατί το λέω αυτό; Γιατί ως προς τις ιστορικές σπουδές υπάρχει ένα σοβαρότατο ζήτημα επαγγελματικής λειτουργίας των πτυχιούχων «ιστορικών». Θέλω να πω: αν

υποθέσουμε ότι έχουμε αύριο Τμήματα Ιστορίας παντού, όπου χρειάζεται, και πτυχιούχους ιστορίας, ενδεχομένως αυτοί οι πτυχιούχοι της ιστορίας έχουν από την ισχύουσα νομοθεσία τη δυνατότητα να απασχοληθούν, στη μέση εκπαίδευση π.χ., με τη διδασκαλία της ιστορίας ειδικά; Δεν την έχουν. Θα είναι υποχρεωμένοι να ασχοληθούν με τη διδασκαλία όλων των φιλολογικών μαθημάτων. Αυτό αυτόματα παρασύρει, τουλάχιστον στις Φιλοσοφικές Σχολές, το πρόγραμμα σπουδών προς αυτή την κατεύθυνση, με αποτέλεσμα να περιορίζεται η προσφορά ιστορικής γνώσης ήδη μέσα στα πανεπιστήμια. Ξέρουμε ότι σε πολλές χώρες, και όχι μόνο στις λεγόμενες πολιτισμένες (ακόμα και στην Τουρκία δηλαδή, θέλω να πω), υπάρχει πτυχίο ιστορίας και γεωγραφίας, και είναι ένα καθεστώς, πηγαίνει ο πτυχιούχος αυτός και διδάσκει στη μέση εκπαίδευση ιστορία και γεωγραφία, όπως συμβαίνει στη Γαλλία, στην Αγγλία κ.λπ. Η αυτονόμηση, επομένως, των ιστορικών σπουδών στα πανεπιστήμια είναι συνάρτηση και της λειτουργίας, της κοινωνικής λειτουργίας τελικά, των πτυχιούχων αυτών των αντίστοιχων τμημάτων. Παράλληλα όμως δεν αρκεί η κατοχύρωση της αυτονομίας αυτής στην κοινωνική λειτουργία των πτυχιούχων. Διότι, αν προχωρήσουμε λίγο τη σκέψη μας ή την παρατήρησή μας απλώς, θα δούμε ότι θα υπήρχαν ενδεχομένως και ποικίλες αντιστάσεις, ακόμη και αν είχαμε μια αυτονόμηση επαγγελματική και σπουδαστική της ιστορίας. Θέλω να πω ότι χρειάζεται αναβάθμιση γενικώς του μαθήματος της ιστορίας σε όλες τις κλίμακες της εκπαίδευσης. Δηλαδή, με την κατάσταση που υπάρχει σήμερα είναι βέβαιο ότι ο πτυχιούχος ιστορικός, αν τον είχαμε, θα ήταν δεύτερης κατηγορίας, ας πούμε, εκπαιδευτικός μέσης εκπαίδευσης, για τον απλούστατο λόγο ότι το μάθημα το οποίο αναλαμβάνει να διδάξει είναι δευτερεύον, για να μην πω εντελώς δευτερεύον. Εδώ πρόκειται για μια καθαρά πολιτική διάσταση του πράγματος, ποια θέση δηλαδή δίνουμε στο μάθημα της ιστορίας σε όλες τις κλίμακες της εκπαίδευσης.

Αντώνης Λιάκος: Ας μη μας διαφύγει πως στις πανελλαδικές εξετάσεις, ως «μάθημα βάσης» στα Τμήματα Ιστορίας καθιερώθηκαν τα αρχαία· όχι η ιστορία ή κάποιο άλλο είδος εξετάσεων που θα απαιτούσε ιστορική προσέγγιση...

Β. Κρεμμυδάς: Αναγκαζόμαστε να προσαρμόσουμε το πρόγραμμα σπουδών στα πανεπιστήμια για να παράσχουμε τα ελάχιστα, το *minimum* των εφοδίων, σ' αυτούς τους νέους που θα πάνε να διδάξουν όχι μόνο ιστορία στα σχολεία. Να πούμε ότι το όλο θέμα συνδέεται με αυτό που ονομάζεται γενικά ζήτηση ιστορίας από την ελληνική κοινωνία; Είναι λίγο παρακινδυνευμένο, θέλει περισσότερη μελέτη. Η ιστορία, η παροχή δηλαδή ιστορικής γνώσης – και από αυτήν τελικά προέρχεται και η ζήτηση ιστορικής γνώσης – σχετίζεται με την προϊστορία του πράγματος.

Συμφωνώ απολύτως με τον Γιώργο Δερτιλή, ότι έχουμε τα τελευταία χρόνια μια άνθηση της ιστορικής έρευνας. Είναι όμως τα πολύ τελευταία χρόνια και γι' αυτό η αναγκαία ενσωμάτωση των αποτελεσμάτων αυτής της ιστορικής έρευνας δεν έχει ακόμα συντελεστεί και εξακολουθούν να υπάρχουν αντιστάσεις και ζήτηση ορισμένης

ποιότητας και ορισμένου είδους ιστορίας. Ίσως λοιπόν ακόμα τα πράγματα δεν είναι ώριμα, και εδώ πάλι εμπλέκονται ζητήματα πολιτικής για τη θέση που δίδεται στην ιστορία στα πανεπιστήμια. Φυσικά, είναι αναγκαίο σε κάποια στιγμή να αυτονομηθούν οι ελληνικές σπουδές στα πανεπιστήμια. Παρά τις αντιδράσεις που θα έχουμε, παρά τις αντιστάσεις που θα έχουμε, αν θέλουμε να έχουμε σπουδές ιστορίας και αν θέλουμε να έχουμε ιστορική γνώση στην Ελλάδα, η αυτονόμηση αυτή είναι απολύτως αναγκαία και αυτή πρέπει να συνδυαστεί με την

αυτονόμηση της διδασκαλίας της ιστορίας, με την αυτονόμηση της επιστημονικής έρευνας, της σύνδεσης της επιστημονικής έρευνας με το πανεπιστήμιο κ.λπ.

Ήταν πολύ σωστά αυτά που είπε ο Γιώργος Δερτιλής για τη λειτουργία των πανεπιστημίων, γνωστά σ' εμάς και ίσως όχι πάρα πολύ γνωστά στο ευρύτερο κοινό, για τη σχέση αριθμού διδασκόντων και διδασκομένων κ.λπ. Σε όλα αυτά που είπε, θα πρόσθετα εκείνη τη μεγάλη ιστορία του Συγγράμματος, που εμποδίζει τελικά την επιστημονική σκέψη και καθιστά εντελώς αρτηριοσκληρωτική τη σχέση δασκάλου και φοιτητή, και ακυρώνει, σε τελευταία ανάλυση, αυτό που ονομάζουμε σπουδή, αυτό που έπρεπε να είναι η σπουδαστική σχέση μέσα στα πανεπιστήμια.

Και αφού επαναλάβω ότι είναι αναγκαίο να αυτονομηθούν τα Τμήματα Ιστορίας πρέπει να προσθέσω και κάτι άλλο. Ότι εκείνο που λείπει είναι αυτό που θα ονομάζαμε ιστορική διάσταση γενικότερα των σπουδών στα πανεπιστήμια. Θέλω να πω το εξής: Η αυτονόμηση των ιστορικών τμημάτων και των ιστορικών σπουδών είναι ένα πράγμα. Η ιστορική διάσταση όμως της επιστήμης και της παροχής της επιστημονικής γνώσης μέσα στα πανεπιστήμια είναι ένα άλλο πράγμα γενικότερο.

συνολικότερο και, κατά την άποψή μου, περισσότερο αναγκαίο και περισσότερο χρήσιμο. Παράδειγμα: στα νομικά τμήματα υπάρχει ιστορία του δικαίου; Στα μαθηματικά τμήματα υπάρχει ιστορία της μαθηματικής σκέψης; Στα παιδαγωγικά τμήματα υπάρχει ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης; Και ούτω καθ' εξής· δηλαδή, σε κάθε επιστημονικό κλάδο, η γνώση συνοδεύεται από την κατοχύρωση της ιστορίας της τής ίδιας; Νομίζω ότι μόνον έτσι μπορούμε να πούμε ότι διαμορφώνεται ιστορική συνείδηση και εν πάση περιπτώσει η επιστημονική γνώση τοποθετείται στην ιστορική της διάσταση.

Σ.Θ.: Μπορούμε να θέσουμε το αίτημα όμως της ιστορικότητας στις σπουδές οποιασδήποτε κατεύθυνσης, χωρίς να συζητήσουμε και κάποιους συγκεκριμένους επιστημονικούς όρους της ιστοριοποίησης; Αναφερόμαστε σ' αυτό διότι στην Ελλάδα υπάρχει ένας κακώς νοούμενος ιστορισμός, που ανυψείται με την αναφορά σε μια συνέχεια που ξεκινάει από τα αρχαία χρόνια και φθάνει μέχρι σήμερα, δηλ. ένας ιστορισμός που παραπέμπει σε καταβολές, χωρίς να προσπαθεί κάθε φορά να δείχνει ποιες είναι οι πραγματικές συγκυρίες ή συσχετισμοί κοινωνικών ή άλλων δυνάμεων που συμβάλλουν στη διαμόρφωση των γεγονότων. Μήπως λοιπόν, πρέπει κανείς να ξεκαθαρίσει τους όρους αυτής της ιστοριοποίησης;

Β. Κρεμμυδάς: Ασφαλώς υπάρχει αυτό το πρόβλημα. Όταν μιλάω για επιστήμη της ιστορίας, εννοώ ότι είναι υποχρεωτικό να λαμβάνονται υπόψη όλοι αυτοί οι όροι, όλες αυτές οι οριοθετήσεις και οι εννοιολογικές διευκρινίσεις. Αυτή η αναπομπή σε κάποια ιστορικά δεδομένα, που είναι επίπεδα και που δεν οδηγούν καθόλου στην κριτική σκέψη, είναι έξω από τη δική μου προβληματική ή από τα δικά μου τα ζητούμενα σ' αυτά που λέω αυτή τη στιγμή. Οι μεταπτυχιακές σπουδές, αναγκαίως όρος για την αναπαραγωγή κυρίως ερευνητικού έργου, επιστήμης και πανεπιστημιακών δασκάλων, ασφαλώς πρέπει να συνδέεται με την επιστημονική έρευνα. Είναι ο κατ' εξοχήν χώρος που πρέπει να συνδέεται με την επιστημονική έρευνα. Πολύ σωστά είτε ο Γιώργος Δερτιλής, ότι με τα σημερινά δεδομένα είναι αστείο να μιλούμε για μεταπτυχιακές σπουδές. Διαπιστώνω όμως ότι, πέρα από αυτά τα δεδομένα που περιέγραψε ο Γιώργος Δερτιλής, όπως η σχέση αριθμού φοιτητών και διδασκόμενων, η κατάσταση χώρων και βιβλιοθηκών, οι μικρές δυνατότητες για έρευνα, υπάρχει ίσως και μια συγκεκριμένη πολιτική —και όταν λέω πολιτική, εννοώ πολιτική που «οργανώνεται» από την πολιτεία— για τη δημιουργία κάποιων στεγανών στο επίπεδο της επιστημονικής έρευνας και για αποσύνδεση των πανεπιστημίων από την επιστημονική έρευνα. Δεν λέω αποσύνδεση της επιστημονικής έρευνας από τα πανεπιστήμια, διότι δεν ήταν ποτέ συνδεδεμένα αυτά τα δύο πράγματα. Επειδή όμως γίνεται συζήτηση και κάποιος προγραμματισμός για έρευνα και μεταπτυχιακές σπουδές είναι καθ' οδόν, διαπιστώνω μια πολιτική αποσύνδεσης της έρευνας από τα πανεπιστήμια. Εδώ να μου επιτρέψετε να θέλω να δω μια συγκεκριμένη πολιτική για έλεγχο της επιστημονικής έρευνας από την πολιτεία. Ίσως κάποιοι μιλούσαν για

προγραμματισμό της επιστημονικής έρευνας, αλλά αυτό δεν είναι επιστημονικός προγραμματισμός, είναι πολιτικός προγραμματισμός, και είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Η πολιτική πρέπει να απευθύνεται στο αντικείμενο της έρευνας και όχι στο πρόγραμμα της έρευνας, εν πάση περιπτώσει.

Νομίζω ότι σ' αυτόν τον πρώτο γύρο δεν θα είχα να πω περισσότερα πράγματα. Ίσως μόνο να ξανατονίσω —αναφερόμενος στην κάποια αλλαγή της ποιότητας στη διδασκαλία της ιστορίας στα πανεπιστήμια, στην οποία αναφέρθηκε ο Γιώργος Δερτιλής— σχετικά με το ιδεολογικό φορτίο που κουβαλάει αυτή η διδασκαλία της ιστορίας, από ενάμιση αιώνα τώρα, και με τις κάποιες αλλαγές, πραγματικές αλλαγές βέβαια, να πω όμως με κάποια απαισιοδοξία, ότι αυτή η τάση για αλλαγή του ιδεολογικού φορτίου, για μετατόπιση του ιδεολογικού φορτίου, δεν αντανακλά την οργάνωση του προγράμματος σπουδών μέσα στα πανεπιστήμια. Πολύ φοβούμαι ότι, για ποικίλους λόγους, υποψιάζομαι και για λόγους κοινωνικών αντιστάσεων, η οργάνωση του προγράμματος των ιστορικών σπουδών στα πανεπιστήμια δεν έχει προχωρήσει όσο θα μπορούσε να είχε προχωρήσει, σύμφωνα με τα αποτελέσματα τα σημερινά, την παραγωγή τη σημερινή, της ιστορικής γνώσης και των μεθόδων της ιστοριογραφίας. Αυτά για την ώρα.

Αντώνης Λιάκος: Η δική μου παρέμβαση θα αρχίσει από τον αντίθετο πόλο. Εάν δηλαδή έγινε ως τώρα αναφορά στους διδάσκοντες, στο οργανωτικό πλαίσιο και στο επιστημονικό υπόβαθρο της διδασκαλίας της ιστορίας, εγώ θα αρχίσω από το δέκτη της ιστορίας και από τις συνθήκες διδασκαλίας της.

Η ιστορία είναι μια λέξη πολύσημη: ιστορία ως ιστοριογραφία, ιστορία ως συλλογικό παρελθόν, ιστορία ως εξαιρετικές στιγμές. Ως ιστοριογραφία, η ιστορία δεν αποτελεί ένα θεσμικά κατοχυρωμένο λόγο αλλά μια ευρύτατα διαδεδομένη, μια κοινωνική, πρακτική. Παράγεται δηλαδή σε πολλές εστίες και διαδίδεται από ποικίλους αγωγούς. Η ιστορία επομένως που φτάνει στο κοινό δεν είναι αυτή (ή δεν είναι μόνο αυτή) που παράγεται στα ερευνητικά κέντρα, στα επιστημονικά προγράμματα και στα πανεπιστήμια. Αυτά αποτελούν ένα μέρος και λειτουργούν στα πλαίσια μιας κοινωνικής παραγωγής αναπαραστάσεων του παρελθόντος και διάδοσης ιστορικών γνώσεων. Κατά συνέπεια, τα όρια ανάμεσα στην επιστημονική και τη μη επιστημονική ιστορία είναι ασαφή και ρευστά, και όχι μόνο στους αποδέκτες. Η ιστορία είναι μια ανοχύρωτη επιστήμη.

Ας περάσουμε στους δέκτες της ιστορίας. Η προσωπική αντίληψη για την ιστορία υπακούει σε μια ανάγκη που προϋπάρχει, και δεν εξαρτάται αναγκαστικά από τη διδασκαλία της. Υπακούει στην ανάγκη να δημιουργήσει κανείς μια εικόνα για τον κόσμο, να συνδέσει το παρόν με το παρελθόν, με τις ανησυχίες του ή τις προσδοκίες του για το μέλλον. Η σχέση που εγκαθιδρύει κανείς με την ιστορία είναι το αποτέλεσμα μιας πολύπλοκης αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα περιβάλλοντα προέλευσης και την περιβάλλουσα πολιτιστική και πολιτική ατμόσφαιρα. Είναι αποτέλεσμα και ταυτόχρονα μέρος των προσωπικών επιλογών που συνιστούν τους βασικούς πολιτικούς προσανατολισμούς. Κατά συνέπεια, στη διδασκαλία της

ιστορίας –σε διάκριση με τους άλλους επιστημονικούς κλάδους– οι συνθήκες υποδοχής της ιστορίας από τους ενδιαφερόμενους αποκτούν κεφαλαιώδη σημασία. Ανάμεσα δηλαδή στη μετάδοση του μηνύματος και την υποδοχή του λειτουργούν ισχυροί παράγοντες, ισχυρά παράσιτα, που αλλάζουν το μήνυμα. Μας ενδιαφέρει επομένως να εξετάσουμε τις δομές και τους μηχανισμούς της πρόσληψης. Να χαρτογραφήσουμε, αν είναι δυνατόν, τις στάσεις του ακροατηρίου μας απέναντι στην ιστορία. Στη συγκεκριμένη περίπτωση της πανεπιστημιακής διδασκαλίας, πιστεύω πως πολύ μικρή, έως μηδαμινή, είναι η επίδραση της ιστορίας στο φοιτητικό σώμα.

Θα αναφερθώ, με συντομία, στην προέλευση των παραγόντων στους οποίους προσκρούει.

Πρώτα, στο οικογενειακό περιβάλλον: Κληροδοτεί μια συγκεκριμένη γλώσσα αναφοράς στην ιστορία και ψυχολογικές δομές υποδοχής που χαρακτηρίζονται από ηθικές και συγκινησιακές ταυτίσεις, αχρονικότητα, ανθρωπομορφισμό των ιστορικών διαδικασιών κ.λπ. Μέσα από τις καθημερινές αναφορές στο οικογενειακό παρελθόν, το σχολιασμό των καθημερινών γεγονότων κ.λπ., το οικογενειακό περιβάλλον δημιουργεί ορισμένες μήτρες υποδοχής για την ιστορική γνώση.

Οι σχολικοί μηχανισμοί δεν αντικαθιστούν τις γνωσιολογικές δομές που δημιουργεί η οικογένεια. Τις συντηρούν συσσωρεύοντας γεγονότα και προσθέτοντας μια νατουραλιστική εκδοχή της κοινωνίας, έξαρση του εξαιρετικού, εθνοκεντρισμό. Απουσιάζουν οι συλλογικές οντότητες και η πολιτική διάσταση. Η ιδεολογία που διαπερνά τα εγχειρίδια και ο διδακτισμός των εκπαιδευτικών δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες του εφήβου να ξεπεράσει τον ατομοκεντρισμό της παιδικής ηλικίας, μέσα από τη διερεύνηση του διαφορετικού, τη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν. Η ανάγκη για θεωρία που εμφανίζεται στις νεανικές ηλικίες είτε μένει ανικανοποίητη, με συνέπεια την αδιαφορία για τη λογική ανάλυση του περιβάλλοντος και την παθητικότητα, ή, σ' όσους δραστηριοποιούνται πολιτικά, βρίσκει ανταπόκριση και τρέφεται από κομματικές αντιλήψεις για την ιστορία. Η κομματική αντίληψη για την ιστορία διαμορφώνει, κυριολεκτικά, στάσεις απέναντι στο ιστορικό παρελθόν, οι οποίες είναι, δυστυχώς, εξαιρετικά ανθεκτικές. Δεν αλλάζουν στο πανεπιστήμιο.

Εδώ νομίζω πως δεν πρέπει να παραλείψουμε να αναφερθούμε στον καιαποδοτικό ρόλο των εισαγωγικών στο πανεπιστήμιο εξετάσεων. Απαιτούν μια φωτοαντιγραφική μνήμη. Επιβάλλουν την αποσπασματικότητα και τον αυστηρό περιορισμό της γνώσης στα ζητούμενα των εξετάσεων. Δημιουργείται δηλαδή μια αίσθηση κατανάλωσης της ιστορίας. Η ιστορία μετατρέπεται σ' ένα καταναλωτικό αγαθό, σ' ένα αγαθό που καταναλίσκεται βραχυπρόθεσμα, που εξαντλείται με το τέλος των εξετάσεων. Ο μηχανισμός των εξετάσεων, όπως λειτουργεί αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα, νομίζω πως έχει μακροπρόθεσμα καταστροφικές επιπτώσεις. Έχει παραμορφώσει τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουν οι νέοι τη γνώση, με ανυπολόγιστες, φοβάμαι, συνέπειες. Έχει παραμορφώσει την αίσθηση της μάθησης.

Η προσκόλληση, αργότερα στο πανεπιστήμιο, στο ένα και μοναδικό σύγγραμμα –αδιάφορο αν διανέμεται δω-

ρεάν ή αγοράζεται στο ελεύθερο εμπόριο– ανθεί πάνω σ' αυτό το έδαφος, με αναπόφευκτες συνέπειες τη χρησιμοθηρία και το δογματισμό.

Σ' αυτούς τους μηχανισμούς έρχονται να προστεθούν οι γνωστικοί τρόποι που προσφέρουν τα μαζικά μέσα ενημέρωσης. Επισωρεύονται πάνω στους σχολικούς μηχανισμούς και μαζί τους δημιουργούν ένα αμάλγαμα, ένα συλ γνωσης. Τα μαζικά μέσα ενημέρωσης προτείνουν ένα μοντέλο πληροφόρησης που επηρεάζει το γνωστικό πλαίσιο της ιστορικής αντίληψης: εξατομικευμένες πληροφορίες, αυτόνομες, χωρίς συνδέσεις και ανοιχτά ερωτηματικά, προφανείς και άμεσα καταληπτές. Έμφαση στο εξαιρετικό και όχι στο κοινό, στο «ντοκουμενταρισμένο», στο επίκαιρο. Πληθωρική ροή πληροφοριών αλλά όχι δομημένη διαδοχή του χρόνου. Οι οικονομικοκοινωνικοί μηχανισμοί διαλύονται στο παιχνίδι των προσώπων, που με τη σειρά τους υπακούουν στους κανόνες του θεάματος. Τα μαζικά μέσα ενημέρωσης προσφέρουν ένα μοντέλο αντίληψης της κοινωνίας, που με τη σειρά του προσδιορίζει την αντίληψη της ιστορίας.

Ο τέταρτος παράγοντας αφορά το πολιτικό και πολιτιστικό κλίμα. Η ικανότητα κατανόησης της σύγχρονης πραγματικότητας βρίσκεται σε στενή αλληλεξάρτηση με την ικανότητα αναφοράς και κατανόησης της ιστορίας και προϋποθέτει κατάλληλα εννοιολογικά εργαλεία. Εδώ μπορεί κανείς να παρατηρήσει πως τα συλλογικά πολιτικά κινήματα εγκαθιδρύουν δεσμούς με την ιστορία, έστω και με τη μορφή ιδεολογικής χρήσης της ιστορίας. Στην Ελλάδα, κατά τη μεταδικτατορική περίοδο, υπήρξε μια παρόμοια ατμόσφαιρα αλλά το ενδιαφέρον για την ιστορία δεν μετασχηματίστηκε. Έμεινε εγκλωβισμένο σε κομματικούς μηχανισμούς, και μάλιστα χαμηλής ιδεολογικής και πολιτικής στάθμης. Η αντιστροφή τώρα του πολιτικού κλίματος δημιουργεί την αντίληψη της πολιτικής ως θεάματος, που με τη σειρά της συνεργεί σε μια εξατομικευμένη πολιτική συμπεριφορά που εκβάλλει στην αδιαφορία για την ιστορία, στην αποξένωση από το ιστορικό παρελθόν. Αλλά και ευρύτερα, το πολιτιστικό και πολιτικό κλίμα χαρακτηρίζεται από μια κατανάλωση του νεωτερισμού. Η ταχύτητα των εναλλαγών συμβάλλει στην εξάλειψη των ιχνών και των παραδόσεων. Οι μηχανισμοί της σύγχρονης πολιτικής γίνονται όλο και λιγότεροι αναγνώσιμοι, επομένως όλο και λιγότερο αναγώγιμοι στο παρελθόν. Ιστορία και πολιτική υποφέρουν από μια βαθιά έλλειψη σημασιών στο επίπεδο της συλλογικής συνείδησης. Απουσιάζουν τα κίνητρα ιστορικού στοχασμού. Σ' ό,τι αφορά την Ελλάδα, στις πιο πάνω παρατηρήσεις θα πρέπει να προσθέσουμε το χαμηλό επίπεδο πολιτικής αντιπαράθεσης και το φτωχό πολιτισμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο καλείται να λειτουργήσει η διδασκαλία της ιστορίας. Όσα εξέθεσα μπορούν να συνοψιστούν σε τρεις συγκοινωνούσες στάσεις απέναντι στην ιστορία.

Η ιστορία ως *παλαιολογία*: εγκαθιδρύεται μια μερικευτική σχέση ανάμεσα στην ιστορία και τη μνήμη: καλλιεργείται η πλευρά της θύμησης χωρίς να περιλαμβάνει την ικανότητα αναδραστικοποίησης του παρελθόντος. Η απουσία αυτής της σχέσης παρόντος-παρελθόντος επαναπροσδιορίζει την αντίληψη για την ιστορία ως αποθήκη πληροφοριών χωρίς νόημα. Επομένως, η ιστορία

δεν εννοείται ως ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο υπάρχει και επηρεάζεται η ατομική βιογραφία, αλλά σαν μια *εξωτική ήπειρος*, ξένη και διαφορετική από την καθημερινότητα, υποταγμένη σε ακατανόητες κανονικότητες. Η αντίληψη αυτή οδηγεί στη μετατροπή της ιστορίας σε *καταναλωτικό προϊόν*. Απουσιάζει, δηλαδή, η συνείδηση της συνέχειας και της αμοιβαίας σημασιοδότησης ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν. Η ιστορία καταναλίσκεται ως εξατομικευμένη πληροφορία τόσο από τους σχολικούς μηχανισμούς όσο και από τα mass media.

Κατά συνέπεια, το πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε είναι αν γίνεται να έχουμε αναπτυγμένες ιστορικές σπουδές σ' ένα περιβάλλον το οποίο είναι ευρύτατα αρνητικό απέναντι στην ιστορία (ήδη το ζήτημα αυτό τέθηκε και προηγουμένως) και στα πλαίσια αυτών των αρνητικότητων ποια είναι η στάση των δασκάλων αλλά και των στοχαστών της ιστορίας. Η συζήτηση μας πηγαίνει, βέβαια, ξανά στο ζήτημα του πομπού, αλλά μέσα από τις ανάγκες του δέκτη.

Σ.Θ.: Οι παρατηρήσεις του Αντώνη Λιάκου, που μπορούν να ενταχθούν στα πλαίσια μιας κοινωνιολογίας της ιστορικής γνώσης και της διδασκαλίας της ιστορίας, θα μπορούσαν να ισχύουν και για άλλες χώρες. Από τη στιγμή που η ιστορία συνδέεται λειτουργικά με τη δόμηση του κράτους και της πολιτικής εξουσίας, υπάρχουν φαινόμενα αποξένωσης της παραγωγής της ιστορικής γνώσης από τις επίκαιρες διαδικασίες κοινωνικής δόμησης. Βέβαια, στην Ελλάδα τα πράγματα παίρνουν άλλες διαστάσεις, μια και είναι διαφορετικοί οι παράγοντες που οδηγούν στις σύγχρονες κοινωνικές κρίσεις. Μπορεί κανείς να πει συνοπτικά ότι οι ιστορικές σπουδές στην Ελλάδα λυγίζουν κάτω από τις

πιέσεις της κοινωνίας. Υπάρχουν οι πιέσεις που προέρχονται από τις έμμεσες και άμεσες κοινωνικές παραγγελίες ή την παρέμβαση του κράτους, που καθορίζουν κάποιες κατευθύνσεις, τουλάχιστον, κάποιες πιέσεις για στροφή του ιστορικού λόγου προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση.

Θα πρέπει βεβαίως να λάβουμε υπόψη μας και όλο το πρόβλημα της κομματικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας, παράλληλα με τη διαδικασία αποπολιτικοποίησης του πολιτικού λόγου. Αυτή η τάση συνδέεται με ανορθολογικά ρεύματα και την έλλειψη προσπαθειών να αναλύσουμε την κοινωνία μας με ορθολογικούς όρους, ώστε να μπορούμε να προτείνουμε ενδεχομένως και λύσεις. Προέχει φαίνεται η στήριξη της ταυτότητας. Ο πολιτικός λόγος αναφέρεται, σε μεγάλο βαθμό, στην κοινωνική και εθνική ταυτότητα, και αυτό έχει άμεση επίδραση στον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία ασκεί τελικά πίεση σ' αυτούς που για κάποιο λόγο είναι εμπλεγμένοι στην παραγωγή του ιστορικού λόγου.

Ένα δεύτερο στοιχείο αυτών των πιέσεων είναι αυτό που ανέφερε ο Αντώνης Λιάκος, ότι υπάρχει ένας ιδεολογικός προκαθορισμός. Οι άνθρωποι δεν είναι *tabula rasa* όταν έρχονται στο Πανεπιστήμιο. Ο προηγούμενος εγκοινωνισμός βαραίνει στην όλη διαδικασία απόκτησης γνώσεων (εκεί ήταν αρκετά εκτενής ο Αντώνης Λιάκος). Υπάρχει όμως και ένα άλλο στοιχείο, στο οποίο αναφέρθηκαν εκτενώς και ο Γιώργος Δερτιλής και ο Βασίλης Κρεμμυδάς: Οι πιέσεις που προέρχονται από την ελληνική οικογένεια, η οποία σπρώχνει τα παιδιά να αποκτήσουν πτυχίο, με τους όρους που τελικά το αποκτούν στο ελληνικό πανεπιστήμιο. Οι πιέσεις αυτές έχουν βέβαια επίδραση σε όλων των ειδών τις σπουδές και υπάρχει ένα αίτημα δηλωμένο ή ενδιάθετο για μη ύπαρξη κριτικής σκέψης και αντιπαράθεσης, η οποία μπορεί να οδηγήσει το φοιτητή που πορεύεται προς το πτυχίο σε απρόβλεπτες περιπέτειες, οι οποίες αντίκεινται στη διαδικασία που οδηγεί στην κατάσταση του διοριστέου.

Δεν μπορούμε όμως, παρ' όλα αυτά, να πούμε ότι υπάρχουν κάποιες εναλλακτικές δυνατότητες; Ίσως υπάρχει κάποιος βαθμός ελευθερίας, τον οποίο οι Έλληνες πανεπιστημιακοί τελικά δεν τον εκμεταλλεύονται. Μήπως, παρ' όλα τα εμπόδια, θα μπορούσαμε να κάνουμε ορισμένα πράγματα, που τελικά δεν γίνονται; Είναι οι κοινωνικοί λόγοι τόσο δεσμευτικοί, ώστε πρέπει να αποκλείσουμε τη δημιουργία κάποιων θυλάκων ή το ξεκίνημα ενός «ανταρτοπόλεμου» μέσα στα πανεπιστήμια, που θα μας επιτρέψει, έστω και ευκαιριακά, να πετύχουμε μια άλλου τύπου παρέμβαση, που θα οδηγήσει στο να στρέψουμε τις σπουδές σε άλλη κατεύθυνση;

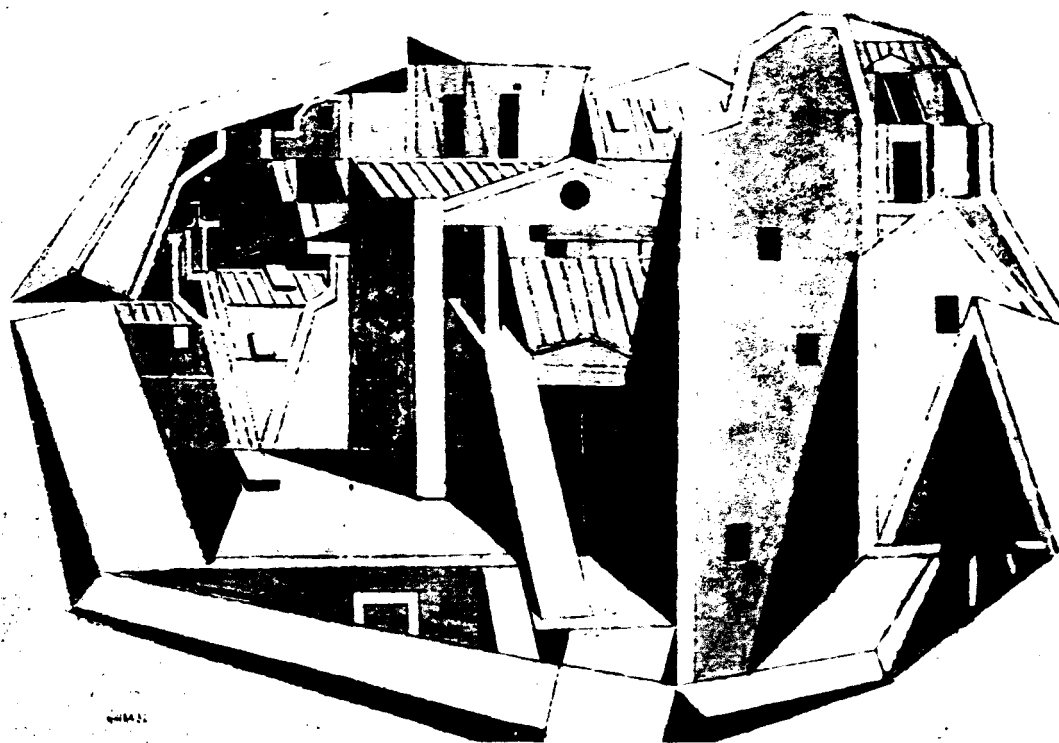
Πρέπει πράγματι να ξεκινήσουμε από τη στέγη; Μήπως υπάρχουν και μικρά τούβλα, τα οποία μπορεί κανείς από δω κι από κει, στα κλεφτά, να τα βάλει και, παρ' όλα αυτά, να δημιουργήσει νέες καταστάσεις;

Β. Κρεμμυδάς: Μια και ξεκινήσατε από τη στέγη και τα κεραμίδια: Η εικόνα που περιγράψατε για τη στέγη και

τα θεμέλια αφορά την εκπαίδευση αποκλειστικά και όχι το σύνολο της κοινωνίας· ως προς την ιστορική γνώση, αυτό είναι ένα πάρα πολύ σοβαρό ζήτημα, δηλαδή το ζήτημα της κοινωνικής παρέμβασης στο χώρο της ιστορικής γνώσης. Εγώ μίλησα για αντιστάσεις σε ποικίλα επίπεδα ως προς την οργάνωση των σπουδών και ως προς τη ζήτηση και την προσφορά ιστορικής γνώσης. Οι αντιστάσεις όμως είναι άλλο από τη διαμόρφωση μιας κατάστασης ανυπέρβλητης, όπως φοβούμαι ότι πάμε να περιγράψουμε.

ση, για να έχουμε μια διαφοροποίηση ως προς τη ζήτηση της ιστορικής γνώσης, ποιοτική, ποσοτική κ.λπ. Επομένως, το να λέμε ότι οι ιστορικές σπουδές λυγίζουν κάτω από τις κοινωνικές πιέσεις είναι, κατά τη γνώμη μου, ένας αφορισμός απαλλακτικός για το ρόλο των ασκούντων πολιτική με την αρχαία έννοια του όρου (τη σωστή δηλ. έννοια του όρου)· μας απαλλάσσει από αυτό που ονομάζω υποχρέωσή μας για πολιτική παρέμβαση σε όλα τα επίπεδα.

Θα μπορούσαμε να βρούμε μερικά δείγματα για το

Και έρχομαι τώρα στο ζήτημα που τέθηκε, στο αν δηλαδή μπορεί να υπάρξει μια πανεπιστημιακή παρέμβαση που ενδεχομένως θα σπάσει αυτές τις αντιστάσεις, που τις λέω εγώ, ένα είδος ανταρσίας, όπως λέτε εσείς, μέσα από τα πανεπιστήμια. Κατ' αρχάς πιστεύω πως ναι, μπορεί να υπάρξει. Αλλά νομίζω ότι θα ήταν λάθος να τοποθετήσουμε αυτή την ανταρσία, αυτή την παρέμβαση, αποκλειστικά στο πανεπιστήμιο. Θέλω να πω ότι για την ιστορική γνώση στην Ελλάδα, την προσφορά της και τη ζήτησή της, εκείνο που λείπει γενικά είναι η πολιτική παρέμβαση. Σε όλους τους χώρους και από όλους τους χώρους που είναι ταγμένοι να ασκούν πολιτική. Επομένως και από το πανεπιστήμιο, αλλά όχι αποκλειστικά από το πανεπιστήμιο. Η προσφορά ιστορικής γνώσης, αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα, γίνεται μέσα σε ένα σύστημα πελατειακού τύπου ζήτησης της γνώσης. Το περιβάλλον μπορεί να εξακολουθεί να αντιστέκεται και να είναι ενδεχομένως αρνητικό, ως ένα βαθμό, απέναντι στην ιστορική γνώση, σε όλα αυτά που είπα, και στην παραγωγή της και στην προσφορά της, ακριβώς επειδή, κατά τη γνώμη μου, δεν υπάρχει πολιτική παρέμβαση από πουθενά. Απλά: αυτό ζητεί η πελατεία, αυτό δίνουμε, ακριβώς για να ικανοποιηθεί η πελατεία. Δεν υπάρχει παρέμβα-

πόσο απαλλασσόμαστε, και μια και είναι κατάλληλο το κλίμα αυτή τη στιγμή, ας δούμε πώς γίνεται η ενημέρωση από τις εφημερίδες, καθώς περιέγραφαν τα γεγονότα, πώς ασχολήθηκαν και ενημέρωσαν τους αναγνώστες τους για την ιστορία των ελληνοτουρκικών προσεγγίσεων. Στην Ελλάδα ο Τύπος δεν ασχολήθηκε καθόλου, π.χ., με το να μας θυμίσει ότι υπήρχε και μια άλλη ελληνοτουρκική προσέγγιση, Βενιζέλου-Ινονού, κάποιο σύμφωνο φιλίας, ούτε με το να μας ενημερώσει πώς εξελίχτηκε αυτή η ελληνοτουρκική προσέγγιση και η ελληνοτουρκική φιλία, όχι μόνο αυτή καθ' εαυτή αλλά και ποια αποτελέσματα είχε από την πλευρά της τουρκικής πολιτικής, ή για λογαριασμό της τουρκικής πολιτικής και για λογαριασμό της ελληνικής πολιτικής.

Παράδειγμα δεύτερο: Στο ανακοινωθέν του Νταβός έγινε λόγος για απαλλαγή των σχολικών εγχειριδίων από κάποιες αιχμές που δηλητηριάζουν τη σκέψη των δύο λαών, καθενός απέναντι στον άλλο. Οι τουρκικές εφημερίδες το έπιασαν αμέσως με πρωτοσέλιδα, με πρώτη τη *Χουριέτ*, που είναι το όργανο του Τουρκικού Επιτελείου Στρατού, της χούντας δηλαδή, και έχουν και αποσπάσματα από ελληνικά εγχειρίδια που πρέπει, λέει, να αφαιρεθούν, προκειμένου να μη δηλητηριάζεται ο ελλη-

νικός λαός απέναντι στον τουρκικό. Στον ελληνικό Τύπο, και όχι μόνο στον ελληνικό Τύπο αλλά σε κανένα χώρο πολιτικής παρέμβασης, δεν έχει γίνει ουσιαστική συζήτηση.

Μια από τις δυνατότητες πολιτικής παρέμβασης, ασφαλώς, είναι τα πανεπιστήμια. Αλλά ας δούμε, από την άλλη μεριά, πόσες είναι οι θέσεις διδακτικού προσωπικού για την ιστορία στα πανεπιστήμια, γενικά, όχι μόνο στις Φιλοσοφικές Σχολές: πόσοι ιστορικοί μας είναι μέσα στα πανεπιστήμια και πόσοι είναι απ' έξω και γιατί. Εγώ πιστεύω ότι ελάχιστοι είναι απ' έξω· επομένως, υπάρχει ένα είδος λειψανδρίας, σε τελευταία ανάλυση, αλλά όπως είπα και πριν, τι γίνεται και με τις άλλες επιστήμες που θεωρούνται ότι είναι έξω από την ιστορία; Και εκεί πηγαίνει πια το ζήτημα που τέθηκε και που δεν αναλύσαμε επαρκώς, κατά τη γνώμη μου, της διαμόρφωσης, δηλαδή, κριτικής ιστορικής σκέψης.

Γ.Β. Δερτιλής: Ξεκινώ από την καίρια παρατήρηση του Αντώνη Λιάκου: η ιστορία που φτάνει στο κοινό δεν είναι αυτή που παράγεται στα ερευνητικά προγράμματα. Πολύ σωστά. Και αυτό είναι το ζητούμενο: πώς θα φτάσει.

Οι προϋποθέσεις μου φαίνεται ότι έχουν ήδη διαγραφεί από αυτά που είπαμε όλοι. Ας πάρουμε μία πρώτη προϋπόθεση: χρειάζεται ένα κοινό, μια κοινωνία με καλύτερη υποδομή παιδείας. Και ας ξεχωρίσουμε, πρώτον, μια παιδεία λογικής, μεθόδων, τρόπου σκέψης· δεύτερον, μια παιδεία γενική· τρίτον, μια παιδεία ιστορική. Τι σημαίνει παιδεία λογικής; Εννοώ απλώς τη δυνατότητα συλλογισμού (η οποία προφανώς έχει καταρρεύσει μέσα από το σύστημα της μέσης και στοιχειώδους εκπαίδευσης στην Ελλάδα). Τι εννοώ θέτοντας θέμα γενικής παιδείας; Ας πάρουμε ως δείγμα τις στοιχειώδεις γνώσεις των φοιτητών στη γεωγραφία: θα μπορούσαμε όλοι να φέρουμε εκατοντάδες παραδείγματα τεράστιων ελλείψεων στη γεωγραφία, όπως και σε όλους τους τομείς γενικής παιδείας.

Τέλος, θέτοντας θέμα ιστορικής παιδείας εννοώ, π.χ., ιδεολογική και μονομερή ιστορική άγνοια της Ευρώπης, σωβινισμό, εθνοκεντρισμό κ.λπ. Αυτά όλα, όμως, μπορούν να μεταβληθούν μόνο μακροχρονίως. Είναι μια υποδομή στην οποία εμείς, ως ιστορικοί και πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, μπορούμε να παρέμβουμε κυρίως μακροχρονίως. Τι εννοώ; Ότι η βελτίωση πρέπει να περάσει, κυρίως, μέσα από τη στοιχειώδη και μέση εκπαίδευση. Έτσι όμως κλείνουμε εδώ τον φαύλο κύκλο που αρχίζει με τις Φιλοσοφικές Σχολές: προβλήματα για τα οποία ήδη μιλήσαμε.

Ωστόσο, μέσα στον φαύλο κύκλο ελπίζουμε να εμβάλουμε ορισμένες σφήνες. Πώς θα σπάσει, λοιπόν, ο φαύλος κύκλος; Πώς οι φορές του θα οδηγηθούν προς άλλες κατευθύνσεις; Πώς η αδράνειά του, έστω, θα οδηγήσει τη ροή των πραγμάτων προς άλλες κατευθύνσεις; Και τώρα, βραχυχρονίως, τι μπορούμε να κάνουμε για να μεταβάλουμε κάπως αυτή τη ροή των πραγμάτων;

Έτσι διακρίνεται η δεύτερη προϋπόθεση για να φτάσουν σε ευρύτερο κοινό οι ιστορικές σπουδές: η, έστω σχετική, βελτίωση τόσο της γενικής όσο και της ιστορικής παιδείας μέσα στο πανεπιστήμιο. Νομίζω ότι πρώτα πρέπει να θίξουμε το εξής προκαταρκτικό ερώτημα: Υ-

πάρχει διάθεση μεταξύ των φοιτητών, υπάρχει συναισθηματική και πνευματική ανάγκη μιας άλλης παιδείας; Μου φαίνεται ότι, παρά τις μεμψιμοιρίες όλων μας, υπάρχει μια τέτοια διάθεση. Την αισθάνομαι διάχυτη στο πανεπιστήμιο, και μάλιστα όχι μόνο στη μικρή μειοψηφία των λεγόμενων καλών φοιτητών, αλλά και στην ευρύτερη πλειοψηφία. Αυτή η διάχυτη διάθεση, απλώς, δεν μπορεί να εκφραστεί και πολύ σύντομα ακυρώνεται μέσα στην απογοήτευση, καμιά φορά και στην απελπισία (και αυτές οδηγούν, μετά, σε άλλες εκδηλώσεις, που ξεφεύγουν από το θέμα).

Έτσι απαντήσαμε στο προκαταρκτικό μας ερώτημα: στα πανεπιστήμια υπάρχει, πάντως, διάθεση για μια άλλη παιδεία. Και επιστρέφουμε στο κεντρικό ερώτημα: Πώς θα μπορούσαν να περάσουν στα πανεπιστήμια οι άλλες στάσεις απέναντι στη γνώση, άρα και στην ιστορική γνώση, ώστε να πραγματοποιηθεί η πρώτη προϋπόθεση που αναφέραμε προηγουμένως, δηλαδή να καλυτερέψει η εκπαιδευτική υποδομή και στα τρία επίπεδα: λογική παιδεία, γενική παιδεία, ιστορική παιδεία. Λογική ή μεθοδολογική παιδεία: δηλαδή, αναζήτηση του διαλόγου, της αμφιβολίας, της αμφισβήτησης, της εκ νέου ανασύνθεσης, της εκ νέου αμφισβήτησης κ.λπ. Γενική παιδεία: να συνειδητοποιηθούν τα κενά και ο φοιτητής να δεχτεί να τα συμπληρώσει ξεπερνώντας τα φράγματα της ύλης, του εγχειριδίου, του αριθμού σελίδων κ.λπ. Ιστορική παιδεία: γενικά, μια άλλη αντίληψη ιστορίας· και ειδικά, πολλαπλά ανοίγματα προς την ευρωπαϊκή και παγκόσμια ιστορία, προς τις νέες μεθόδους και προβληματικές της ιστορίας, προς τον νέο συνδυασμό επιστημονικής αυστηρότητας και φαντασίας.

Έτσι ανακύπτει και πάλι το πρόβλημα της αναδιοργάνωσης, πρώτον, στο επίπεδο της στελέχωσης και της ποιότητας (και αυτό δεν μπορεί να γίνει χωρίς τη σύγκλιση με την έρευνα και τη στρατολογία νέων ερευνητών) και, δεύτερον, σε επίπεδο θεσμικό.

Και επανατίθεται εξ αρχής το ζήτημα του ανταρτοπολέμου. Ορισμένοι από εμάς είχαμε την τύχη, ή την ατυχία, να επιχειρήσουμε αυτό τον ανταρτοπόλεμο και βρεθήκαμε μπροστά σε ορισμένες διαπιστώσεις. Πρώτα απ' όλα, ότι πρόκειται συχνά για δονκιχωτισμό που δεν μπορεί να οδηγήσει σε μεγάλα αποτελέσματα. Οι αδράνεις είναι τόσο μεγάλες ώστε σε εμποδίζουν να προχωρήσεις, όπως σε εμποδίζει και ο φόρτος εργασίας, που δεν σου αφήνει χρόνο για να ασχοληθείς με την ουσία των πραγμάτων και τελικά σε τσακίζει, αν είσαι λίγο ευσυνειδητός. Αδράνεις, όμως, σημαίνει ότι οι συσχετισμοί δυνάμεων μέσα στα πανεπιστήμια είναι δυσμενείς. Και φόρτος εργασίας σημαίνει ότι λίγοι άνθρωποι αναλαμβάνουν πάρα πολλή δουλειά. Με άλλα λόγια, αν θέλουμε να αντιμετωπίσουμε τις αδράνεις και το φόρτο εργασίας, ο μόνος τρόπος είναι ακριβώς να στρατολογηθούν και άλλοι άνθρωποι, να αυξηθεί ο αριθμός των νέων ιστορικών στα πανεπιστήμια. Άλλωστε, με αυτό τον τρόπο, θα υπηρετηθεί και ο άλλος σημαντικός στόχος: η επικοινωνία διδασκαλίας και έρευνας. Αλλά πώς θα γίνουν αυτά με τους σημερινούς συσχετισμούς; Πάλι ο φαύλος κύκλος.

Άρα συμφωνώ με τη βολονταριστική αντίληψη ότι πρέπει να λειτουργήσουμε και σε πολιτικό επίπεδο, ό-

πως λέει ο Βασίλης Κρεμμυδάς. Δηλαδή, συμφωνώ ότι μια πρώτη προσπάθεια πρέπει να στοχεύει σε συγκεκριμένους θεσμικούς στόχους: να αναδιοργανωθούν οι σπουδές, να δημιουργηθούν νέα Τμήματα Ιστορίας, τμήματα σε Σχολές Κοινωνικών Επιστημών, να υπάρξουν πολύ περισσότερες σχέσεις και επικοινωνίες διδασκαλίας και έρευνας. Δηλαδή, μας χρειάζονται και οι εντελώς πρακτικοί επιμέρους στόχοι, μικρές ad hoc επιδιώξεις, οι οποίες θα μας βοηθήσουν να αντιμετωπίσουμε κάπως τις αδράνειες και το φόρτο εργασίας – και μετά βλέπουμε. Το πώς θα γίνουν αυτά είναι, πλέον, ερώτημα τακτικής και όχι στρατηγικής, και αφορά προσωπικά τον καθένα από μας που διαθέτει μια θέση και μια ψήφο στο πανεπιστήμιο.

Α. Λιάκος: Εγώ θα είμαι λιγότερο αισιόδοξος για τη δυνατότητα γενικής παρέμβασης, γιατί μέσα στα πανεπιστήμια υπάρχουν ισχυρότατες αδράνειες. Αδράνειες γενικές και αδράνειες ειδικές.

Στις γενικές αδράνειες: Η διεύθυνση των πανεπιστημίων σε όλα τα επίπεδα χαρακτηρίζεται από μια επιδίωξη ισορροπιών στο σημείο της άκνησας. Παραπονόμαστε συχνά για την κρατική αδιαφορία· αλλά αυτή συνοδεύεται από την έλλειψη ενδιαφέροντος για κάθε αναδιοργάνωση που θα απειλούσε τα ατομικά κεκτημένα στο εσωτερικό της πανεπιστημιακής κοινότητας και, παράλληλα, από μια ενίσχυση των ιεραρχιών, του πνεύματος υποταγής των κατώτερων προς τις ανώτερες βαθμίδες και του ενδοτισμού προς τους φοιτητές. Όλα αυτά παραλύουν την κριτική στο εσωτερικό της πανεπιστημιακής κοινότητας και τις συλλογικές πρωτοβουλίες. Η κατάσταση αυτή δεν είναι αποτέλεσμα τόσο θεσμικών ρυθμίσεων. Αναπαράγεται μέσα από οποιοδήποτε νομικό πλαίσιο. Η αλλαγή της είναι υπόθεση των αξιών που επικρατούν στο πανεπιστήμιο, αλλά αυτό μας οδηγεί σε μια άλλη συζήτηση.

Στις ειδικές αδράνειες: Θα ξεκινήσω από την πρόταση του Γιώργου Δερτιλή για τη στρατολόγηση νέων ανθρώπων στα πανεπιστήμια. Αλλά η θεσμοθέτηση νέων θέσεων, ο ορισμός του περιεχομένου τους, η κρίση των υποψηφίων, δεν γίνονται από ιεραρχίες που επιδιώκουν την αναπαραγωγή των χαρακτηριστικών τους και των πελατειακών τους σχέσεων; Είπε πάλι πριν ο Βασίλης Κρεμμυδάς πως οι μεταπτυχιακές σπουδές δεν θα έπρεπε να αποσπαστούν από τα πανεπιστήμια, γιατί δεν πρέπει να διαχωριστεί η έρευνα από τη διδασκαλία. Τυπικά έχει δίκαιο, αλλά φοβάμαι πως αν οι μεταπτυχιακές σπουδές περιέλθουν στα πανεπιστήμια, θα αναπαράγουν τις αδυναμίες τους, θα ενταχθούν μέσα στα πελατειακά δίκτυα που λειτουργούν και στο συντεχνιασμό που τα συντηρεί. Θα διαβρωθούν, δηλαδή, από στοιχεία που εξορισμού ακυρώνουν τον επικοινωνιακό χαρακτήρα έρευνας και διδασκαλίας.

Το ερώτημα είναι: Ποιος ελέγχει τα πανεπιστήμια; Ποιες ιστοριογραφικές τάσεις επικρατούν στις ανώτερες βαθμίδες τους; Οι πανεπιστημιακές ιεραρχίες καθόριζαν τον προσανατολισμό των ιστορικών σπουδών για χρόνια. Πιστεύω πως εκείνο που λείπει από τα πανεπιστήμια σήμερα είναι ο στοχασμός και η συζήτηση πάνω στην ιστορία, στην ιστορία της ιστοριογραφίας, στο θεωρητικό της υπόβαθρο και στις επιστημονικές τάσεις της. Η

συζήτηση προσκρούει όχι μόνο σε ειδικές ιστοριογραφικές τάσεις, που τις χαρακτηρίζει δυσπιστία σε κάθε θεωρία, όχι μόνο στους εμπειρικούς. Προσκρούει επίσης στους μηχανισμούς και τις νοοτροπίες που επιχωριάζουν στο διδακτικό προσωπικό.

Αυτό που μπορεί ίσως να κάνει κανείς σήμερα είναι ο ατομικός του ανταρτοπόλεμος. Να δημιουργήσει θύλακες μέσα στο χώρο της διδασκαλίας. Να προτείνει ένα μοντέλο διδασκαλίας που μεταβιβάζει την ερευνητική λογική, που εξοικειώνει τους φοιτητές με την παραγωγή

της ιστορίας, τον ιστορικό λόγο, τα εργαλεία ανάλυσης της ιστορίας. Το ζητούμενο είναι ένα δίκτυο που θα συνδυάζει την υποκίνηση του προσωπικού ενδιαφέροντος των φοιτητών για την ιστορία με τα ερευνητικά ενδιαφέροντα των διδασκόντων. Αν αυτό πάρει συλλογική μορφή ή περάσει στο πρόγραμμα σπουδών, με την καθιέρωση σεμιναρίων και διπλωματικών εργασιών, τόσο το καλύτερο.

Παράλληλα, πρέπει να προσπαθήσουμε να σπάσουμε τα στεγανά και την εσωστρέφεια των Ιστορικών Τμημάτων και να ανοίξουμε τους δρόμους επικοινωνίας ανάμεσα στα πανεπιστήμια και τις πανεπιστημιακές σχολές και στα ερευνητικά ιδρύματα. Να απαιτούμε, για παράδειγμα, οι εισηγητικές επιτροπές για τις πανεπιστημιακές κρίσεις να συγκροτούνται με συναδέλφους και από άλλα πανεπιστήμια. Σε μια εποχή που τίθεται το πρόβλημα της επικοινωνίας ανάμεσα στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, δεν έχουμε κατορθώσει να δημιουργήσουμε τους όρους επικοινωνίας ανάμεσα στα δικά μας τμήματα: τις δυνατότητες, δηλαδή, κοινών μαθημάτων ή μετάβασης από το ένα πανεπιστήμιο στο άλλο, και από τα πανεπιστήμια στα ερευνητικά κέντρα και αντίστροφα. Τέλος, να αναπτύξουμε ένα πληροφοριακό δίκτυο για τα

μαθήματα που γίνονται, το περιεχόμενό τους, τη βιβλιογραφία που δίδεται ή δεν δίδεται. Θα πρέπει, τέλος, κάποτε να υποβληθούν σε κριτική τα διδακτικά εγχειρίδια, που λειτουργούν πολλές φορές σ' ένα καθεστώς ημι-παρanoiίας. Εκφεύγουν από την ακαδημαϊκή αγορά, και επομένως την κριτική, με το άλλοθι ότι αποτελούν «σημειώσεις». Ταυτόχρονα κυκλοφορούν στην εμπορική αγορά και εξασφαλίζουν εξαναγκαστικά ένα αναγνωστικό κοινό που αποτελείται από τους αναμεταδότες της ιστορικής γνώσης στη μέση εκπαίδευση.

Β. Κρεμμυδάς: Θέλω να πω μερικά πράγματα. Να συμμαζέψω κάτι που έχω πει. Μίλησα για την ανάγκη πολιτικής παρέμβασης· να το κάνουμε πιο συγκεκριμένο εδώ, να μιλήσω για αυτό που εγώ θεωρώ πολιτική παρέμβαση, στο επίπεδο της ιστορικής γνώσης και στο επίπεδο της διδασκαλίας της ιστορίας στο πανεπιστήμιο. Για μένα υπάρχουν τα εξής (τα λέγω επιγραμματικά): Κατ' αρχάς, είναι αναγκαία η ίδρυση αυτόνομων Ιστορικών Τμημάτων· και πιστεύω ότι μέσα απ' αυτή την αυτονομία ίσως παρασχεθεί και η δυνατότητα για την καλλιέργεια-τροφοδοσία του ενδιαφέροντος προς περιόδους της ιστορίας οι οποίες τείνουν να είναι εντελώς άγνωστες, όπως η αρχαία ιστορία, η μεσαιωνική ιστορία, ή και κλάδων της ιστορίας – αυτό δεν το θίξαμε καθόλου –, διότι, καθώς είμαστε νεότεροι ιστορικοί όλοι, μας ξεφεύγει λίγο, αλλά είναι πραγματικότητα.

Α. Λιάκος: Μα δεν είναι εκπληκτικό γεγονός ότι, παρά τις συνεχείς αναφορές στην Αρχαία Ελλάδα, στα αρχαία ελληνικά κ.λπ., οι ιστορικές σπουδές που αφορούν την αρχαιότητα είναι εξαιρετικά περιορισμένες έως ανύπαρκτες;

Β. Κρεμμυδάς: Εγώ επιγραμματικά μιλάω, επομένως δεν συνεχίζω προς αυτή την κατεύθυνση. Μου φαίνεται ότι θα υπήρχε μία δυνατότητα εκεί.

Δεύτερο σημείο, λοιπόν, για την πολιτική παρέμβαση του πανεπιστημίου, όπως το είπα και πριν: ιστορία παντού, σε όλα τα τμήματα, όση και όποιο είδους χρειάζεται. Έρχομαι τώρα στο είδος της διδασκαλίας της ιστορίας: τι διδάσκουμε, πώς το διδάσκουμε και με ποιο σκοπό το διδάσκουμε έτσι ή αλλιώς. Πολύ φοβούμαι πως ακόμη δεν έχουμε εντελώς ξεφύγει από τη λεγόμενη περιγραφική ιστορία, από τον περιγραφικό τρόπο παροχής της ιστορικής γνώσης, και δεν μιλώ για τους συναδέλφους που έρχονται, εν πάση περιπτώσει, από αυτό το κλίμα αναγκαστικά και συνεχίζουν μια πορεία, μιλώ και για νεότερους, υποτίθεται μοντέρνους, ιστορικούς. Άραγε αυτό περνάει στην πανεπιστημιακή διδασκαλία; Φοβούμαι πως περνάει λίγο.

Και εδώ έρχομαι λιγάκι σ' αυτό το θέμα που έθιξαν τα Σύγχρονα Θέματα και το οποίο σχετίζεται και με την έρευνα πλέον αλλά και με τη διδασκαλία. Επειδή ακριβώς η έρευνα συνεχίζεται, ευτυχώς κατά τη γνώμη μου, σε επίπεδο διδασκόντων, υψηλών βαθμίδων ή και προχωρημένων ηλικιών, φοβούμαι ότι κάπως μας έχει ξεφύγει η ανάγκη της ταυτόχρονης παραγωγής θεωρίας. Πάει να μας ξεφύγει λίγο η ανάγκη για γενίκευση με αφορμή την εμπειρική παρατήρηση, και αυτό που χρειάζεται, μια προσπάθεια για να το δει κανείς στο επίπεδο της έ-

ρευνας, φοβούμαι ότι είναι εμφανέστερο στο επίπεδο της πανεπιστημιακής διδασκαλίας.

Το τέταρτο και τελευταίο σημείο που θέλω να θίξω είναι η σχέση των μεταπτυχιακών σπουδών με την έρευνα και αυτά που είπα πριν συγκροτήσω λίγο καλύτερα τη σκέψη μου για την αποκοπή της έρευνας από τα πανεπιστήμια. Ασφαλώς πιστεύω ότι χρειάζεται περισσότερο διδακτικό προσωπικό για να οργανωθούν οι μεταπτυχιακές σπουδές, χρειάζεται άλλος λόγος ποσοτικής σχέσης διδασκόντων και διδασκομένων, άλλη υποδομή κ.λπ. Το πρόβλημα όμως δεν είναι κυρίως εκεί, κατά τη γνώμη μου· το πρόβλημα βρίσκεται στο ποια σχέση έχει η μεταπτυχιακή σπουδή με τον προγραμματισμό της έρευνας· και, όταν λέω ότι πάνε να δημιουργηθούν στεγανά στο ερευνητικό επίπεδο με πολιτική παρέμβαση, δεν μιλώ για τη διοικητική σχέση του πανεπιστημίου με την έρευνα, μιλώ για την ερευνητική, δηλαδή την προγραμματική σχέση του πανεπιστημίου με την έρευνα. Να φέρω ένα παράδειγμα. Μια τράπεζα οργανώνει, χρηματοδοτεί ερευνητικά προγράμματα. Ποια θα ήταν η πολιτική παρέμβαση του πανεπιστημίου και, συγχρόνως, της εν λόγω τράπεζας; Θα ήταν ο από κοινού προγραμματισμός, στο επίπεδο των μεταπτυχιακών σπουδών, ενός ερευνητικού προγράμματος κάποιας χρονικής διάρκειας και η σύνδεση του μεταπτυχιακού προγράμματος του πανεπιστημίου με το ερευνητικό πρόγραμμα της εν λόγω τράπεζας ή του τάδε ερευνητικού κέντρου. Ενδεχομένως, χωρίς παρέμβαση του υπουργείου Παιδείας. Γι' αυτό μιλώ για δυνατότητες πολιτικής παρέμβασης του πανεπιστημίου. Οργάνωση ερευνητικού προγράμματος από το φορέα που το χρηματοδοτεί, με συμμετοχή ενδεχομένως του πανεπιστημίου, χρηματοδοτική εννοώ εδώ, αλλά με σημαντική συμμετοχή σπουδαστική σε μεταπτυχιακό επίπεδο και ερευνητική.

Σ.Θ.: Το ενδιαφέρον, σε σχέση με την έρευνα, είναι ότι σήμερα έχουμε, σε αντίθεση με το παρελθόν, έναν σχετικά μεγάλο αριθμό πανεπιστημιακών ιστορικών, οι οποίοι, καταλαμβάνοντας ακόμα και τις υψηλότερες βαθμίδες, δεν σταματούν το ερευνητικό τους έργο παράγοντας, σχεδόν χωρίς διακοπή, νέες πρωτογενείς μελέτες. Σε ποιο βαθμό αυτή η νέα θετική πραγματικότητα έχει επηρεάσει την ενδοπανεπιστημιακή ιστορική πρακτική; Υπάρχει ικανοποιητικός επιστημονικός διάλογος μεταξύ των πανεπιστημιακών ερευνητών; Διοχετεύεται το ερευνητικό αυτό πνεύμα στη διδακτική της ιστορίας;

Γ.Β. Δερτιλής: Νομίζω πως στη διδακτική μας εργασία περνάει οπωσδήποτε η σχέση μεταξύ της έρευνας μας και της ανάγκης να εμπλουτίσουμε τη διδασκαλία. Αυτό, όμως, αφορά τα πρόσωπα, τα άτομα. Εκείνο που δεν γίνεται είναι ο συνεχής διάλογος μεταξύ διδασκομένων και διδασκόντων γι' αυτή την έρευνα και η συνεχής ανταλλαγή απόψεων μεταξύ διδασκόντων και εξωπανεπιστημιακών ερευνητών. Και δεν γίνεται γιατί ακριβώς δεν υπάρχουν θεσμικές υποδοχές, θεσμικές συνθήκες. Το ότι όμως υπάρχει και διάθεση και δυνατότητες για να γίνει, αποδεικνύεται από τις καθημερινές μας εμπειρίες, π.χ. από το γεγονός ότι στα σεμινάρια σε πολύ εξειδικευμένα

ερευνητικά ζητήματα, που οργανώθηκαν π.χ. στην Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος επί τρία χρόνια, υπήρχαν κάθε φορά, σε κάθε σεμινάριο, 10-20-30 φοιτητές διαφόρων τμημάτων, οι οποίοι παρακολουθούσαν με πολύ μεγάλο και συνεχές ενδιαφέρον. Οι περισσότεροι όμως από αυτούς ακολούθησαν εκ των υστέρων άλλους δρόμους, φυσικά. Ποιο δρόμο να ακολουθήσουν; Το ιστορικό επάγγελμα; Πώς να προχωρήσουν τις μεταπτυχιακές τους σπουδές και πού; Έστω και στο εξωτερικό, οι δυνατότητες για συστηματικές σπουδές στην ελληνική ιστορία είναι περιορισμένες, παρότι εκεί έχουν γίνει οι περισσότερες μεταπτυχιακές έρευνες.

Σ.Θ.: Συνδέονται πολλά πράγματα μεταξύ τους και κάπως πρέπει να βρούμε μια αιχμή, η οποία ίσως μας οδηγήσει σε σκέψεις για τις ενδεχόμενες διεξόδους από την κατάσταση στην οποία βρισκόμαστε. Ακόμα και το επιστημολογικό ζήτημα, βέβαια, δεν είναι ανεξάρτητο από τα άλλα.

Τέθηκε το ζήτημα για παράδειγμα του ιστορικού εμπειρισμού. Είναι ένα τεράστιο ζήτημα που συζητάνε και οι θεωρητικοί της επιστήμης και οι μεθοδολόγοι των κοινωνικών επιστημών. Ο ιστορικός εμπειρισμός δεν είναι κάτι ανεξάρτητο από κάποιες ιδεολογικές καταβολές των ερευνητών που υιοθετούν αυτή τη στάση απέναντι στο αντικείμενό τους. Αλλά συγχρόνως ίσως στο ελληνικό πανεπιστήμιο, στα τμήματα που διδάσκεται η ιστορία, υπάρχει και μια επιπλέον πίεση στην κατεύθυνση της υιοθέτησης του ιστορικού εμπειρισμού, που έχει να κάνει ακριβώς με το σύστημα αποστήθισης, με το σύστημα κονσερβοποίησης της γνώσης, όπως προσφέρεται μέσα από το εγχειρίδιο κ.λπ. Ο πιο απλός τρόπος τελικά είναι να κάνει κανείς αυτόματες συσχετίσεις, οι οποίες στέκονται όπως είναι χωρίς να θέτει μεταθεωρητικά προβλήματα και προβλήματα μεθοδολογικού χειρισμού. Βεβαίως, βάσει μιας τέτοιας αντίληψης, δεν δέχεται κανείς να συζητήσει το ζήτημα της ιδεολογικής χρήσης της ιστορικής γνώσης.

Πώς όμως θα προσανατολιστούν οι φοιτητές σε τέτοιον είδους αναζητήσεις όταν, σε αντίθεση με την πλειοψηφία των φοιτητών σε άλλες χώρες, δεν βλέπουν τους εαυτούς τους σαν εκκολλητόμενους επιστήμονες; Οι περισσότεροι Έλληνες φοιτητές προσβλέπουν σε δημοσιοϋπαλληλικούς ρόλους και όχι σε ρόλους διανοουμένων. Η σταδιοδρομία όμως στη μέση εκπαίδευση και η αδυναμία εξερεύνησης μιας θέσης στο πανεπιστήμιο ή στην έρευνα, δεν σημαίνει αναγκαστικά και απομάκρυνση από ρόλους διανοουμένων. Σε χώρες μάλιστα όπως η Γαλλία ή η Γερμανία υπάρχουν οι θεσμικές προϋποθέσεις, βάσει των οποίων πολύ συχνά καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης συνεχίζουν την έρευνά τους και επιτυγχάνουν μια παρουσία στην επιστημονική κοινότητα που αναγνωρίζεται ως ισότιμη με αυτή των δασκάλων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Μήπως λοιπόν δεν πρέπει να περιοριζόμαστε στη συζήτηση περί χωριστής επετηρίδας των ιστορικών που δουλεύουν στα γυμνάσια και τα λύκεια; Μήπως, εάν δοθεί η δυνατότητα της επιστημονικής

σταδιοδρομίας και μέσα από επαγγελματικές θέσεις στη μέση εκπαίδευση, μετατραπεί σιγά σιγά και η συνείδηση των φοιτητών – και μελλοντικών λειτουργών της μέσης εκπαίδευσης;

Μήπως μια αλλαγή των προσδοκιών των φοιτητών συμβάλει και σε μια αλλαγή της εκπαιδευτικής διαδικασίας στο πανεπιστήμιο, που θα επιτρέψει την ανάπτυξη μιας περισσότερο επιστημονικής στάσης των φοιτητών;

Α. Λιάκος: Το θέμα αυτό είχε τεθεί στα συνδικαλιστικά όργανα των διδασκόντων στη μέση εκπαίδευση πριν από καιρό. Απορρίφθηκε όμως, αφού συγκρούστηκε με τις γνωστές συνδικαλιστικές αδράνειες, που οχυρώθηκαν πίσω από μια εκδοχή λαϊκισμού. Έτσι, οι κάτοχοι του διδακτορικού διπλώματος ή του μεταπτυχιακού διπλώματος απλώς παίρνουν ένα επιμίσθιο. Ωστόσο αρκετοί ερευνητές, κάτοχοι διδακτορικών διπλωμάτων με μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό, έχουν μπει στη μέση εκπαίδευση. Νομίζω ότι τον τελευταίο καιρό αυτό έχει φέρει κάποιες αλλαγές, αν και όχι μεγάλες, στη μέση εκπαίδευση. Δείγμα νομίζω αυτού του νέου προβληματισμού είναι το συνέδριο που οργάνωσε ο Μνήμων πριν από δύο χρόνια. Εκφράστηκαν εκεί πολλές γόνιμες ιδέες από τους ιστορικούς που διατηρούν την «ταυτότητα του ερευνητή» και διδάσκουν στη μέση εκπαίδευση. Επίσης, η πίεση για τη βελτίωση των εγχειριδίων και όλη η σχετική συζήτηση είναι καρπός αυτής της μερικής και πολύ μικρής ακόμη σύζευξης.

Εδώ όμως θέλω να αντιστρέψω λίγο το ερώτημα: Ανταποκρίνεται η διδασκαλία στο πανεπιστήμιο στις απαιτήσεις της διδασκαλίας στη μέση εκπαίδευση; Νομίζω πως στη μέση εκπαίδευση χρησιμοποιούνται εγχειρί-

δια τα οποία δεν έχουν το αντίστοιχό τους στις πανεπιστημιακές σπουδές. Π.χ. δεν διδάσκεται θεωρία της ιστορίας, μεθοδολογία της ιστορίας, με αποτέλεσμα πολλοί απόφοιτοι να ξαναέρχονται μετά από μερικά χρόνια για να διευρύνουν κάπως τις γνώσεις τους στα ζητήματα αυτά. Αλλά αυτή η διαπίστωση θα μπορούσε να διευρυνθεί, ώστε να περιλάβει γενικότερα ζητήματα που αφορούν την αναντιστοιχία ανάμεσα στις ανάγκες της μέσης εκπαίδευσης και στην προσφορά της πανεπιστημιακής διδασκαλίας. Αυτό δεν σημαίνει πως πρέπει να υ-

όμως είναι άνευ αποδοχών. Και είναι μόνο για ένα χρόνο. Είναι εντελώς οξύμωρο. Αυτά τα βήματα πρέπει να προωθηθούν ακόμα πιο πέρα. Δεν θέλω να επεκταθώ τώρα περισσότερο, γιατί το πρώτο και το κυριότερο που με απασχολεί είναι ακριβώς αυτή η αυτονόμηση της ιστορίας σε επίπεδο διδακτικό. Νομίζω ότι αυτό είναι το ουσιαστικότερο σημείο.

Σ.Θ.: Μπορεί κανείς να εκτιμήσει τις δυνατές επιπτώσεις των αλλαγών στη μέση εκπαίδευση πάνω

πάρχει, σώνει και καλά, μια σαφής αντιστοιχία. Πρέπει να υπάρχει όμως ανταπόκριση, που θα έχει βέβαια τη δική της λογική.

Β. Κρεμμυδάς: Νομίζω ότι με τα εγχειρίδια που λέει ο κ. Λιάκος δεν εννοεί τα εγχειρίδια τα σχολικά, τα συγκεκριμένα ή όποια συγκεκριμένα, εννοεί ότι οι διδάσκοντες στη μέση εκπαίδευση δεν έχουν κάποια εγχειρίδια ιστορίας, τα οποία να τους κατατοπίζουν στη μεθοδολογία, στη διδακτική, ακόμη και στην εύπεπτη γνώση, την ιστορική, που θα μπορούσαν να τα συμβουλευτούν και να οργανώσουν το μάθημά τους. Εγώ βρίσκω ότι από την αυτονόμηση των Ιστορικών Τμημάτων και από τη χωριστή επετηρίδα που πρέπει αναγκαστικά να γίνει, θα αρχίσει να διαμορφώνεται κάποια ιστορική συνείδηση σε ένα μέρος των διδασκόντων στη μέση εκπαίδευση. Και είναι επείγον ζήτημα, διότι, όπως ξέρουμε, κάθε δάσκαλος που βγαίνει και πηγαίνει στη μέση εκπαίδευση τη δεσμεύει για 35 χρόνια. Δεν τη δεσμεύει για ένα ή δύο χρόνια. Επί 35 χρόνια δύσκολα αλλάζει ως προς αυτό το υποκείμενο η κατάσταση. Έχουν γίνει κάποια βήματα, τα οποία όμως είναι διειλά, π.χ. σε έναν καθηγητή της μέσης εκπαίδευσης επιτρέπεται πλέον να πάρει μια άδεια εφόσον κάνει διδακτορική διατριβή. Η άδεια αυτή

στην πανεπιστημιακή διδασκαλία; Μπορεί να προκληθεί μια διαφορετική δυναμική;

Β. Κρεμμυδάς: Δεν νομίζω ότι γίνονται και πολύ σπουδαία πράγματα αυτή τη στιγμή.

Σ.Θ.: Δεν μπορεί κανείς να μιλήσει για προοπτικές;

Β. Κρεμμυδάς: Σε σχέση με τις προοπτικές, πάλι εκεί το βλέπω. Δηλαδή ο άνθρωπος θα πάει να διδάξει ιστορία σε ένα μάθημα αναβαθμισμένο, που θεωρείται χρειζούμενο μάθημα. Και εγώ πάλι επανέρχομαι στην πολιτική παρέμβαση, σε όλα τα επίπεδα πλέον. Είπε ο Γιώργος Δερτιλής προηγουμένως (δύο φορές το είπε) ότι υπάρχει η διάθεση να κουβεντιάσουν οι φοιτητές, να προβληματιστούν πάνω στην ιστορία, και σε κάποια στιγμή σταματάει αυτό. Και φυσικά σταματάει. Δεν ξέρει τι να την κάνει την ιστορία, αν τού χρειάζεται η ιστορία. Δεν του έχει αποδείξει κανείς ότι η ιστορία του χρειάζεται. Φυσικά, δεν του χρειάζεται επαγγελματικά. Αυτή η ωφελμιστική προοπτική, των χρήσεων, αποκλείει την ιστορία, αποκλείει και ένα σωρό άλλα πράγματα, αλλά αποκλείει και την ιστορία. Η πολιτική αξία, δηλαδή, της ιστορίας δεν έχει γίνει γνωστή, ακριβώς επειδή δεν υπάρχει πολιτική παρέμβαση από πουθενά.

Α. Λιάκος: Εγώ θα ήθελα να πω κάτι που αφορά το ζήτημα των εξετάσεων. Νομίζω ότι και τα μικρά αυτά βήματα που έχουν γίνει στη μέση εκπαίδευση και στη διδασκαλία της ιστορίας ακυρώνονται από τον τρόπο εξέτασης της ιστορίας στις γενικές εξετάσεις. Και επειδή πιστεύω ότι τις εξετάσεις αυτές δεν μπορούμε να τις αλλάξουμε τα επόμενα χρόνια, θα μπορούσαμε να ζητήσουμε τουλάχιστον να αλλάξει ο τρόπος εξέτασης της ιστορίας. Δεν είμαι έτοιμος αυτή τη στιγμή να προτείνω κάτι, αλλά μπορούμε να σκεφτούμε έναν τρόπο, ο οποίος δεν θα

καταδικάζει σ' αυτόν τον τεμαχισμό της γνώσης και στη μηχανική απομνημόνευση, δηλαδή στην ακύρωση των όποιων θετικών βημάτων έχουν γίνει στη διδασκαλία της ιστορίας στη μέση εκπαίδευση.

Γ.Β. Δερτιλής: Βεβαίως δεν υπάρχουν διέξοδοι. Αλλά δεν υπάρχουν γιατί το επιστημονικό αντικείμενο της ιστορίας είναι υποβαθμισμένο, όχι μόνο στο επίπεδο της ηγεσίας αλλά και στη συνείδηση του ευρύτερου κοινού, της κοινωνίας. Ενώ θεωρείται λογικό ένας απόφοιτος Τμήματος Πολιτικών Επιστημών να είναι υποψήφιος για μια θέση σε ιδιωτική επιχείρηση ή σε δημόσιο οργανισμό, ένας απόφοιτος Ιστορικής Σχολής θα ήταν περίπου εξωτικό ον. Επομένως, υπάρχει και επαγγελματικό πρόβλημα, που δεν σχετίζεται με τη σταδιοδρομία του ιστορικού, αλλά με την ίδια την επαγγελματική επιβίωση. Και εδώ υπάρχει σύγχυση αιτίου και αιτιατού. Υπάρχει πρόβλημα και για τον αντίστροφο λόγο: επειδή η ιστορική σπουδή και η ιστορική έρευνα είναι υποβαθμισμένες. Έτσι, δεν ξέρουμε από πού μπορούμε να ξεκινήσουμε. Πάντως, βέβαιο είναι ότι ορισμένοι από εμάς αποθαρρύνουν τους υποψήφιους διδάκτορες. Όταν δηλαδή, εκλεκτοί φοιτητές, οι οποίοι υπόσχονται πάρα πολλά, μας συμβουλεύονται για το μέλλον τους, εμείς τους λέμε, αναλαμβάνο-

ντας την ευθύνη μας απέναντι στους νεότερους αυτούς ανθρώπους, να μην κάνουν σπουδές ιστορίας, ενώ κανονικά θα έπρεπε να τους κυνηγάμε. Κατά συνέπεια, στις μεταπτυχιακές σπουδές ιστορίας προσανατολίζονται και πολλοί φοιτητές που δεν είναι πάντα οι καλύτεροι. Μιλώ για το παρόν, για τα τελευταία τέσσερα πέντε χρόνια. Έτσι, όμως, δεν ξέρουμε ποια θα είναι η ποιότητα των ιστορικών μετά από μια γενιά.

Όπως είπαμε, επαγγελματικές διέξοδοι θα μπορούσαν να αναφανούν και να γίνουν κάπως πιο αισιόδοξες, μόνο αν υπήρχε και μια αναβάθμιση των ιστορικών σπουδών και μια έντονη κοινωνική προβολή και, τελικά, αποδοχή τους. Έτσι, επανερχόμαστε στο πολιτικό θέμα, στην αυτονόμηση των ιστορικών σπουδών. Εδώ είναι που μπορεί ενδεχομένως κάτι να πετύχει η παρέμβαση των ιστορικών, όσων διδάσκουν στα πανεπιστήμια. Και δεν μιλώ μόνο για την αυτονόμηση μέσα από νέα και, αναγκαστικά, επαρχιακά Α.Ε.Ι., αλλά κυρίως για αυτονόμηση των ιστορικών σπουδών στα κεντρικά πανεπιστήμια. Ας είμαστε ρεαλιστές: μόνο στα κέντρα, Αθήνα και Θεσσαλονίκη, θα μπορούσαν να δημιουργηθούν πρότυπα και αυτόνομα τμήματα μεταπτυχιακών ιστορικών σπουδών, τα οποία θα μπορούσαν εύκολα να επικοινωνούν συνεχώς με τα ερευνητικά κέντρα, τα οποία βρίσκονται πάντα στις μεγάλες πόλεις.

Για όλους αυτούς τους λόγους, νομίζω ότι τελικά η συζήτησή μας προσανατολίζεται αναγκαστικά προς τη μακρά διάρκεια. Στη βραχεία διάρκεια το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι οι συνεχείς διεκδικήσεις, οι παρεμβάσεις και οι μικρές επιμέρους βελτιώσεις, με έναν κεντρικό στόχο: να αποκτήσουν επιτέλους οι ιστορικές σπουδές επιστημονική πληρότητα και κοινωνική οντότητα. Με τη «μαγιά» που σήμερα υπάρχει, το αποτέλεσμα δεν πρέπει να το περιμένουμε παρά μετά από μία ή δύο γενιές. Για το άμεσο μέλλον, δεν νομίζω ότι μπορούμε να είμαστε αισιόδοξοι. Πολύ σωστά λέει ο Αντώνης Λιάκος ότι δεν είναι αισιόδοξος. Ούτε εγώ είμαι ούτε, νομίζω, κανείς από τους παρόντες. □